

С.З. Мошенський, д.е.н., проф.
Житомирський державний технологічний університет

ОДЕСЬКА ТОВАРНО-ФОНДОВА БІРЖА В ХІХ–НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розглянуто історію Одеської товарно-фондової біржі від її виникнення до революції 1917 р. Основний акцент зроблено на операціях з цінними паперами. Наведено котирування біржі в різні роки, визначено її специфіку, пов'язану з особливостями розвитку м. Одеса як фінансового центру, орієнтованого на міжнародні експортно-імпорتنі операції.

Ключові слова: товарно-фондові біржі Російської імперії, Одеська товарно-фондова біржа, котирування на Одеській біржі.

Вступ. Постановка проблеми. На початку ХХ ст. Одеса стала самодостатнім фінансовим центром і визнаним у світі зерновим ринком, на який найбільше впливали глобалізаційні процеси кінця ХІХ – початку ХХ ст., що були перервані Першою світовою війною¹. Одеса, це «місто мрії» епохи просвіченого абсолютизму імператриці Єкатерини ІІ, герцога Рішельє і Пушкіна, мрії про «вільне торгове місто» на березі моря, яке приваблювало б потоки людей, товарів і капіталів, стало морськими воротами Російської імперії на Близький Схід і найбільшим морським портом. Це був «найзахідніший... порт Чорного моря, який набув великого значення навіть і без прямого зв'язку з центральними губерніями» Російської імперії². Місто – «справжній оазис серед величезного степу, що його оточує – являє собою прекрасну панораму палаців, церков, готелів і будинків, побудованих на крутому морському березі»³. Сприятливі умови для торгівлі та космополітичність цього нового торговельного центру, в якому змішалися різні народи і звичаї, зробили його привабливим для багатьох підприємців та авантюристів. Не дивно, що Одесу «називають південною столицею через її розміри, красу і багатство, чисельність населення та величезні обсяги торговельних операцій»⁴.

Одеська біржа була однією з товарно-фондових бірж на території Центральної та Східної України (у Києві, Одесі, Харкові), де проводилися операції з цінними паперами. Значення цих бірж зросло наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. внаслідок надходження масових іноземних інвестицій.

В Одесі біржа стала центром ділового життя міста, в якому зосереджувалися значні капітали, що надходили від експортно-імпорتنих операцій у міжнародній торгівлі – переважно від експорту зерна, який став масовим із середини ХІХ ст. Піднесення біржі відбувалося за умов фінансової глобалізації кінця ХІХ – початку ХХ ст. Подібність тенденцій на світових фінансових ринках того часу з глобалізаційними процесами наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. визначає актуальність дослідження історії Одеської біржі в контексті загальних тенденцій фінансової історії України. **Метою** дослідження є визначення специфічних особливостей та закономірностей розвитку цієї біржі.

Викладення основного матеріалу. Біржа, одна із найстаріших у Російській імперії, була заснована 1796 р., коли за клопотанням іноземного купецтва Франц де Волан (1752–1818) один із засновників Одеси допоміг організувати роботу біржі. У той час вона розташовувалася у будинку Дофіне, і біржові збори, що почалися 30 жовтня 1796 р., відбувалися щодня з 10 до 12 години ранку. Потім, за часів герцога Рішельє, в 1806 р. біржа знаходилася у будинку Рено⁵, на розі Рішельєвської вулиці, де біржа працювала з 1807 по 1837 рр. Перший біржовий статут був опублікований 20 липня 1848 р. У ньому зазначалося, що на біржу покладається завдання допомагати розвитку оптової торгівлі, а також сприяти потребам промисловості⁶.

На біржі переважали товарні операції з зерном, а також з іноземною валютою. За обсягом зернових операцій (наприкінці 1850-х рр. він становив не менше ніж 60 млн. руб.) Одеська біржа була однією з

¹ DeLong B. Slouching Towards Utopia?: The Economic History of the Twentieth Century / B.DeLong. – VII. The Pre-World War I Economy. – http://econ161.berkeley.edu/TCEH/Slouch_PreWWI7.html.

² Политическое, экономическое и стратегическое значение железнодорожной линии Москва–Київ–Одесса // Собрание передовых статей «Московских ведомостей». – 1864 г. – М. : Изд. С.Н. Катковой, 1897. – С. 443.

³ Верн Ж. Упрямец Керабан. Север против Юга / Ж.Верн. – СПб. : Logos, 2001. – <http://scilib-fiction.narod.ru/JulesVerne/Keraban/index.html>.

⁴ Невзоров А.С. Русские биржи. Вып. 1–2. Вып. 1 : Отчет о командировке во внутренние губернии России на летние месяцы 1896 года / А.С. Невзоров. – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1897. – С. 174.

⁵ Невзоров А.С. Русские биржи. Вып. 1–2. Вып. 1: Отчет о командировке во внутренние губернии России на летние месяцы 1896 года / А.С. Невзоров. – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1897. – С. 179.

⁶ Лурье Е.С. Организация и организации торгово-промышленных интересов в России: подготовительные материалы и этюды для характеристики предпринимательского движения (Труды студентов экономического отдела Петербургского политехнического института) / Е.С. Лурье. – СПб. : Изд. С.-Петербургского политехнического ин-та, 1913. – С. 9.

найбільших в імперії⁷. З цінних паперів у першій половині XIX ст. на біржі проводилися операції переважно з переказними векселями, що використовувалися в зерновій торгівлі. Вексельні курси на Одеській біржі публікувалися в «Комерційній газеті» Департаменту зовнішньої торгівлі з 1825 р.⁸ Вексельні операції на Одеській біржі визначалися географією зернового експорту і були пов'язані з багатьма основними європейськими банками. «Одеська біржа головні свої обороти має з Парижем, Марселем, Лондоном, Віднем, Трієстом, Ліворно і Константинополем, рідко з Амстердамом і Генуєю, і ще рідше з Гамбургом»⁹.

У 1894 р. на розі Поліцейської і Пушкінської вулиць був побудований новий будинок біржі, гроші на який (800 тис. руб.) зібрані за допомогою облігаційної позики. Біржові збори відбувалися щодня з 10 до 12 години¹⁰. Л.О. Утьосов згадував про цей будинок, як «банкіри... виписали з Італії архітектора Бернардацці... і сказали йому, – треба побудувати біржу, але зала повинна бути такою, щоб не було ніякої акустики. Якщо дві особи розмовляють між собою, то той, хто стоїть поруч, не повинен нічого чути. Так потрібно для справи»¹¹. Бернардацці успішно виконав завдання, одержавши 50 тис. карбованців гонорару. За іронією долі в цьому будинку з навмисно зробленою поганою акустикою потім містилася філармонія.

Оскільки Одеса була визнаним центром зернового експорту, в операціях з цінними паперами Одеська біржа проводила цілком самостійну політику, що не залежала від Петербурзької, а валютні операції на біржі, пов'язані з доходами від експорту зерна, навіть впливали на курси валют на Петербурзькій біржі. І хоча Одеська біржа, як інші «провінційні» біржі в Києві, Харкові, Варшаві та Ризі, не відрізнялася значними обсягами операцій з цінними паперами, вважалося, що «Одеська біржа є однією з найдіяльніших... бірж»¹² і має цілком «самостійне існування»¹³, тоді як інші регіональні біржі набагато більше залежали від котирувань Петербурзької біржі. На чолі біржового комітету були відомі одеські банкіри А.А. Анатра, А.Ю. Мас, Є.І. Шульц. Серед членів біржового комітету також переважали фінансисти – З.С. Ашкеназі, Я.А. Бродський, А.І. Тработті, А.С. Хаїс¹⁴.

За даними 1869 р., на біржі котирувалися 5 % банківські білети 1–2-го випусків, облігації 5 % вигральної позики 1–2-го випусків, 5 % викупні свідоцтва, 5,5 % державні облігації («ренти»), заставні листи Херсонського земельного банку 1–4-го випусків¹⁵. У 1888 р. на Одеській біржі були представлені 5,5 % заставні листи Херсонського земельного банку, 5,5 % облігації Одеського міського кредитного товариства, 5% облігації Одеської міської позики¹⁶.

У квітні 1911 р. на біржі проводилися операції з облігаціями 4 % державної ренти, 5 % зовнішньої позики 1906 р., 1–3 внутрішніх позик 1905–1908 рр.; 5 % вигральних 1–3 позик; з 4,5 % облігаціями Одеського міського кредитного товариства; з 4,5 % облігаціями Миколаївського міського кредитного товариства. З іпотечних паперів котирувалися 4 %, 4,5 %, 5 % заставні листи Дворянського земельного банку; 3,5 %, 4 %, 4,5 %, 5 % заставні листи Селянського поземельного банку; 4,5 % заставні листи Херсонського земельного банку; 4,5 % заставні листи Бессарабсько-Таврійського земельного банку. Акції були представлені паперами Бессарабсько-Таврійського земельного банку¹⁷.

Різноманітніший асортимент процентних паперів пропонувала Одеська контора Державного банку: 5 % облігації вигральних позик 1864 і 1866 рр.; 4 % – Державного дворянського земельного банку; 4 % – державної ренти, 5 % – зовнішньої позики 1906 р., 5 % – внутрішньої позики 1905 р. 1–2 випусків; 5 % – внутрішньої позики 1908 р.; а також 4,5 % і 5 % облігації Одеського міського кредитного товариства. З іпотечних паперів – 5 % облігації Державного дворянського земельного банку; 3,5 % і 4 % заставні листи Державного дворянського земельного банку; 4 %, 4,5 %, 5 % свідоцтва Селянського поземельного банку;

⁷ Скальковский А. Записки о торговых и промышленных силах Одессы / А.Скальковский. – СПб., 1865. – С. 109.

⁸ Кардашев В.П. Фондовые биржи в России / В.П. Кардашев // Банковая энциклопедия. В 2 т. Т. 2. Биржа. История и современная организация фондовых бирж на Западе и в России / Под ред. Л.Н. Яснопольского. – К. : Изд-во Банковой энциклопедии, 1917. – С. 218.

⁹ Скальковский А. Опыт о торговых и промышленных силах Одессы / А.Скальковский. – Одесса : В городской типографии, 1839. – С. 66.

¹⁰ Одесса 1794–1894. – Одесса, 1895. – С. 169, 180, 195.

¹¹ Утесов Л. Спасибо, сердце! / Л.Утесов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : fictionbook.in/leonid-utesov-spasibo-serdce.html?page=5.

¹² История торговли и промышленности в России / Под ред. П.Х. Спасского. Т. 1. Вып. 3. Исторический очерк развития торговых учреждений в России : Биржи, страховые общества, товарные склады и другие торговые учреждения. – СПб., 1911. – С. 80–81.

¹³ Кардашев В.П. Фондовые биржи в России / В.П. Кардашев // Банковая энциклопедия. В 2 т. Т. 2. Биржа. История и современная организация фондовых бирж на Западе и в России / Под ред. Л.Н. Яснопольского. – К. : Изд-во Банковой энциклопедии, 1917. – С. 218.

¹⁴ Вся Одесса: адресная и справочная книга всей Одессы. 1912 г. – Одесса : Одесские новости, 1912. – С. 32; Памятная книжка Херсонской губернии на 1913 г. – Херсон : Губернская Тип., 1913. – С. 298.

¹⁵ Указатель правительственных распоряжений по министерству финансов. – СПб., 1969. – С. 311.

¹⁶ Вексельные курсы и цены фондов, акций и облигаций на русских биржах // Вестник финансов, промышленности и торговли. – 1888. – Т. 1. – № 13. – С. 792.

¹⁷ Официальная котировка Одесской биржи // Одесский листок. – 1911. – № 93. – 23 апреля. – С. 2.

4,5 % заставні листи Херсонського земельного банку; 4,5 % заставні листи Бессарабсько-Таврійського земельного банку¹⁸.

У 1913 р. на Одеській біржі котирувалися 7 найменувань цінних паперів: 4 % державна рента 1894 р., облігації 1-ої вигавної позики 1864 р., 2-ої вигавної позики 1866 р., 3-ої дворянської позики, також місцеві цінні папери – 4,5 % облігації Одеського міського кредитного товариства, 4,5 % облігації Херсонського земельного банку, 4,5 % облігації Бессарабсько-Таврійського земельного банку¹⁹. Протягом року ці котирування мало змінювалися.

У 1914 р. із загального обсягу представлених на біржі паперів (6,8 млн. руб.) основне значення мали державні облігації (4,3 млн. руб.), заставні листи Дворянського земельного банку (0,833 млн. руб.), Селянського поземельного банку (1,1 млн. руб.). Крім того, котирувалися облігації 4,5 % міської позики Одеси, Одеського і Кишинівського міських товариств (108,79 тис. руб.), а також акції земельних банків (338,61 тис. руб.) і 10 акціонерних компаній на 17,2 тис. руб., що котирувалися також на Петербурзькій і Московській біржах²⁰.

Обсяги емісії облігацій міських позик бували досить великими. В Одесі у березні 1903 р. була випущена міська облігаційна позика на 10 млн. руб. для погашення міських боргів і для покриття витрат на будівельні роботи. Облігації з прибутковістю 4,5 % терміном 52 роки (з 1903 по 1954 рр.) мали номінал 100, 500, 1000 і 5000 руб.²¹. А в 1910 р. представник бельгійських банків в Одесі Пільячеллі одержав телеграму з Антверпена про облігаційну позику на 1,5 млн. руб. для м. Севастополя²².

Показовим є той факт, що котирування Одеської біржі наводилися в петербурзькій біржовій пресі (зокрема, у журналі «Біржа») разом із котируваннями Петербурзької, Московської, Варшавської і Західноєвропейської бірж (котирування цінних паперів на Київській, Харківській і Ризькій біржах не наводилися – вважалося, що ці біржі мають лише місцеве значення).

Однак офіційний бюлетень біржі був невеликим за обсягом. Опубліковані в ньому дані свідчать, що біржові операції з цінними паперами відбувалися в обмеженій кількості, а їх учасниками були переважно банки й банкірські контори. Аналіз котирувань Одеської біржі може створювати помилкове враження про незначність Одеси як торгового і фінансового центру, що не відповідало дійсності, тому що значна частина операцій з цінними паперами відбувалася на позабіржовому ринку. Великі за обсягами операції в зовнішній торгівлі не були пов'язані з біржею і біржовими цінними паперами, і котирування на Одеській біржі повністю не відображали бурхливої фінансової активності у місті.

Операції з цінними паперами на Одеській біржі регулювалися «Одеськими біржовими правилами для угод з купівлі й продажу цінних паперів, золотої валюти, тратт і подібних цінностей». У правилах описувалися переважно угоди із золотом і вексельні операції, найбільш поширені на Одеській біржі. Проводити біржові операції без посередників-маклерів мали право тільки власники (чи їх представники) банкірських, торгових і промислових підприємств. Інші клієнти біржі проводили операції за посередництвом біржових маклерів²³. У момент укладання угоди з цінними паперами маклер видавав учасникам операції короткі записки зі своїм підписом, а після закінчення операції – детальнішу записку із зазначенням умов операції, курсів цінних паперів, термінів і способу сплати. Ці записки за підписом маклера й учасників операції мали конфіденційний характер і не повинні були передаватися третім особам.

У 1837 р. на Одеській біржі було 40 маклерів, їх прибуток становив 1 % від суми товарних, 0,5 % – банківських і 0,25 % – всіх інших операцій. Чимало було незаконних маклерів, так званих факторів²⁴. «Фактори», переважно євреї, були посередниками під час закупівлі зерна та в інших товарних угодах²⁵. Наприкінці XIX ст. багато хто вважав інститут присяжних маклерів архаїчним пережитком, оскільки на всіх біржах, крім офіційних маклерів, була значна кількість вільних посередників. Під час підготовки проекту нового біржового закону П.П. Цитович пропонував узагалі скасувати присяжне маклерство. З підтримкою цієї пропозиції виступив представник Одеського біржового комітету С.Г. Зусман. Однак

¹⁸ Курсы Одесской конторы Государственного банка по покупке и продаже процентных бумаг // Одесский листок. – 1911. – № 93. – 23 апреля. – С. 2.

¹⁹ Одесская биржа // Биржа. – 1913. – № 14. – 7 апреля. – С. 17.

²⁰ Русские биржевые ценности. 1914–1915 / Под ред. М.И. Боголепова с участием В.А. Мукоссева, В.С. Зива. – Пг. [без изд.], 1915. – С. 90.

²¹ Реєстрація та перереєстрація облігацій міських позик Одеси продовжувалися в Парижі до 1941–1944 рр. (Рябенко П.Ф. Городские займы / П.Ф. Рябенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://kievscipio.com/category/city-loans/>).

²² Заем в 1 500 000 руб. // Коммерсант. – 1910. – № 145. – 25 января. – С. 3.

²³ Кардашев В.П. Фондовые биржи в России / В.П. Кардашев // Банковая энциклопедия. В 2 т. Т. 2. Биржа. История и современная организация фондовых бирж на Западе и в России / Под ред. Л.Н. Яснопольского. – К. : Изд-во Банковой энциклопедии, 1917. – С. 219.

²⁴ Факторами з давніх часів називали в німецьких князівствах придворних єврейських банкірів. Таким «фактором» був Майєр Амшель Ротшильд із Франкфурта, засновник династії Ротшильдів (Шнее Г. Ротшильд, или История династии финансовых магнатов / Г.Шнее [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readr.ru/genrih-shnee-rotshild-ili-istoriya-dinastii-finansovih-magnatov.html>).

²⁵ Скальковский А. Опыт о торговых и промышленных силах Одессы / А.Скальковский. – Одесса : В городской типографии, 1839. – С. 73.

думки розділилися, і рішення було компромісним – присяжні маклери залишилися, а вільне посередництво на біржах набуло законного характеру.

«Діяльність Одеського біржового комітету залишає бажати кращого і зводиться поки що головним чином до канцелярських відписок на запити різних відомств», тоді як інші комітети, наприклад, Ризький, «давно вже обрали шлях самодіяльності». Якщо порівняти статистику прибутків і витрат Ризького й Одеського біржових комітетів, «то можна тільки пошкодувати за Одесу... адже її торговельне значення більше, ніж значення Риги. У той час як Рига витрачає тільки на біржову статистику 12,3 тис. руб., на [усю] канцелярію Одеського біржового комітету асигнується близько 6 тис. руб.». Різним був і масштаб діяльності біржових комітетів. «Ризький біржовий комітет проводить такі операції, як одержання позики в 500 тис. руб. на придбання власного криголама», тоді як Одеський «був у безпорадному стані під час обговорення питання про позику в 15 тис. руб. для влаштування електричного освітлення в пакгаузі митниці», що дало б можливість «подовжити робочий час нашого порту»²⁶, який давав величезний прибуток.

У 1890-ті роки операції з цінними паперами проводилися на Одеській біржі без того ажіотажу, який можна було бачити на біржах Петербурга чи Москви. Коли в 1896 р. Петербурзька і почасти Московська біржі стали «місцем біржової гри, хоча і не настільки значної, як у минулому», на Одеській біржі «гра ця зовсім не відображалася»²⁷.

Під час загального підйому 1910–12 рр. на одеському фінансовому ринку «із грошима було досить вільно, особливо в 1910 р. Цей рік «був значно сприятливішим, ніж попередній, хоча і набагато нижчим того, що було до епохи 1905 р.». Приватні банки «мали велику кількість готівки» і до позик з Державного банку «зверталися в дуже обмежених розмірах». Імовірно, причина цього була в тому, що «в Одесі ще відчувається вплив років застою торгового і промислового життя, і багато капіталів продовжують зберігатися в різних приватних банках без обороту». З другого боку, непоганий урожай зерна – основного товару, на якому багатіла Одеса, – у 1910 р. «пожвавив трохи місцеве життя, але не дав настільки блискучих результатів, щоб залучити капітали з банків»²⁸. З початком Першої світової війни життя на Одеській біржі уповільнилося. «Війна зовні майже не помітна... настрої піднесені. Готелі сьогодні повні, тому що прийшли одразу два пароплави – з Галаца і з Константинополя», однак «біржа закрита, спекуляції немає, і Одеса сумна. [Біржові] зайці, як мухи у вересні, ходять Дерibasівською і Катерининською [вулицями]; біля біржі їх стоїть ціла юрба з пониклими головами»²⁹.

Про гру на Одеській біржі колоритно розповідав герой повісті Шолом-Алейхема. За звичаєм Одеської біржі для угод не обов'язково було мати на руках реальний товар. «Підходить до мене один маклер, другий, третій... Не треба ані контрактів, ані розписок, жодного рядка написаного! У кожного маклера – книжечка і олівець. Він дістає книжечку і записує, що я маю в нього... а я дістаю кілька рублів і плачу йому... А через годину-другу, якщо Бог захоче, довідаються про «таксування» з Берліна, і прибігає той самий маклер, і дає тобі четвертний – чистого прибутку, а потім, коли прибувають нові вісті, він дає ще півсотні, а до кінця дня... набігає і вся сотня, а іншим разом може дві, а то й всі три... Чому б ні? На те й біржа! Біржа – це гра, справа удачі»³⁰. Однак для героя повісті така «торгівля повітрям» закінчилася крахом. «В Одесі “люди повітря” збираються біля кав'ярень для того, щоб трохи заробити і нагодувати родину, але заробити немає на чому, та й за що дати заробити “людині повітря”? Однак в Одесі є порт, «а в порту – пароплави, що прийшли з Ньюкасла, Кардифа, Марселя і Порт-Саїда; негри, англійці, французи й американці»³¹.

Одеські дрібні біржові гравці і спекулянти, так звані лапетутники, зазвичай збиралися в кафе «Фанконі»³², заснованому в 1872 р. швейцарцем Якобом Фанконі. Серед одеських підприємців кафе «Фанконі» було добре відоме і вважалось досить елітарним (як і київське кафе «Семадені»)»³³. У 1913 р. кафе було перебудовано, і на верхніх поверхах будинку в найдорожчих у місті квартирах жили постійні клієнти «Фанконі». Це було кафе, «де п'ють каву, їдять морозиво й укладають угоди... Дай боже мені

²⁶ Хороший пример для Одесского биржевого комитета // Одесский листок. – 1911. – № 85. – 14 апреля. – С. 2.

²⁷ Невзоров А.С. Русские биржи. Вып. 1–2. Вып. 1: Отчет о командировке во внутренние губернии России на летние месяцы 1896 года / А.С. Невзоров. – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1897. – С. 191.

²⁸ Серед активних операцій приватних одеських банків 1910 р. «був відзначений сильним підвищенням врахування векселів», що використовувалися в Одесі в зерновій торгівлі, «у повну протилежність банкам київським, де врахування векселів у минулому році не тільки не зросло за кількістю операцій, а й навіть скоротилося... порівняно з 1901 р. на 1,02 млн. руб.». Але і зростання обсягу операцій врахування векселів в Одесі було зумовлено не «розвитком місцевого торгово-промислового життя, а спекулятивними прагненнями одеських банків» у ці роки. Кількість банків «значно збільшилася» і вони, маючи вільну готівку, «охоче відкривали кредит різного роду підприємствам, які у деяких випадках такої підтримки зовсім не заслуговують». Тому зростання обсягу операцій врахування векселів «навіть чи було явищем корисним як для загального стану ринку, так і для самих банків» (Денежный рынок в Одессе в 1910 г. // Одесский листок. – 1911. – № 4. – 5 января. – С. 2).

²⁹ Крымов В. «Чтобы жизнь не была так печальна» / В.Крымов. – Одесса : Тип. О-ва Изд. Дела «Копейка», 1917. – С. 88.

³⁰ Алейхем Ш. Менахем-Мендл / Ш.Алейхем [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jewish-library.ru/aleyhem/menahem-mendl/5/11.htm>.

³¹ Бабель И. Одесса / И.Бабель // Листки об Одессе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://emsu.ru/lm/cc/babel.htm>.

³² Паустовский К. Повесть о жизни / К.Паустовский. – М. : Гос. изд-во худож. лит-ры, 1962. – С. 182.

³³ Фанконі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fanconi1872.od.ua/>.

хоча б половину вартості угод, що там укладають за день», – говорив один з героїв Шолом-Алейхема³⁴. Тут завжди було чутно характерний «чорноморський говір, і стукіт більярдних куль, і суперечки про курс акцій»³⁵. Через дорогу було кафе Робіна, де також збиралися біржові маклери.

Мережа комерційних зв'язків одеських фінансистів досягала основних світових біржових центрів (особливо це стосувалося впливових і багатих паризьких Ефрусі й Рафаловичів). З впливовою одеською «зерною мафією», що контролювалася грецькою родиною Реканаті³⁶ з Афін, був пов'язаний і Олександр Гельфанд, економіст і політик, відомий участю у фінансуванні революції в Росії³⁷. Багатьох одеських комерсантів доля заносила в різні країни світу, зокрема в Америку, і дехто з них досягав успіху у фінансовому бізнесі³⁸.

Висновок. Це космополітичне місто на краю Російської імперії своїм багатонаціональним складом, комерційною активністю і поєднанням різних культур почало нагадувати одне з античних торговельних міст-держав, і мрія засновників Одеси про «вільне торгове місто» на березі моря здійснилася.

Розгляд історії Одеської біржі показує, що ця біржа, тісно пов'язана з фінансовим життям Одеси наприкінці XIX – на початку XX ст., була досить незалежною від інших товарно-фондових бірж Російської імперії. Це визначалося значенням Одеси як основного центру зернового експорту, а також великими капіталами, які надходили від експортних операцій і зосереджувалися у місті. Однак більшість фінансових операцій на одеському фінансовому ринку не була пов'язана з біржовими цінними паперами (в експорті зерна, крім валютних операцій, традиційних для Одеси, широко використовувалися векселі). Тому за обсягом операцій з цінними паперами та обмеженим асортиментом паперів, введених у біржові котирування (де переважали облігації та інші папери з фіксованим відсотком прибутку), Одеська біржа поступалася Петербурзькій, Московській та Київській біржам.

Вивчення фінансових зв'язків Одеської товарно-фондової біржі з іншими біржами на території Центральної та Східної України (Київської та Харківської) є перспективним напрямом подальших дослідження автора.

Список використаної літератури:

1. *Алейхем Ш.* Менахем-Мендл / *Ш.Алейхем* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jewish-library.ru/aleyhem/menahem-mendl/5/11.htm>.
2. *Бабель И.* Одесса // *И.Бабель* // Листки об Одессе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://emsu.ru/lm/cc/babel.htm>.
3. Вексельные курсы и цены фондов, акций и облигаций на русских биржах // Вестник финансов, промышленности и торговли. – 1888. – Т. 1. – № 13. – С. 792.
4. *Верн Ж.* Упрямец Керабан. Север против Юга / *Ж.Верн.* – СПб. : Logos, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scilib-fiction.narod.ru/JulesVerne/Keraban/index.html>.
5. *Вся Одеса* : адресная и справочная книга всей Одессы. 1912 г. – Одеса : Одесские новости, 1912. – С. 32.

³⁴ Алейхем Ш. Менахем-Мендл / Ш.Алейхем [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jewish-library.ru/aleyhem/menahem-mendl/5/11.htm>.

³⁵ Габрилович Е. Четыре четверти / Е.Габрилович. – М. : Искусство, 1975. – С. 13.

³⁶ Історія родини Реканаті, що зберегла свій вплив і в сучасному банківському бізнесі, починається в Італії XVI століття.

³⁷ Олександр Гельфанд (Парвус) (1867–1924) молоді роки провів в Одесі. Важко сказати, наскільки достовірною є історія про фінансування Гельфандом російської революції (у «Вікіпедії» опублікована фотографія розписки, відповідно до якої Гельфанд одержав для цієї мети в Німеччині 1 млн. руб.) (Парвус А.Л. – <http://ru.wikipedia.org/>). Більшовики неодноразово заявляли, що вся ця історія – провокація, і відтоді багато хто вважає документи про фінансування Парвусом більшовиків фальсифікованими. Але на початку XX ст. були дуже поширені чутки про фінансову підтримку революційного руху ззовні (або з Німеччини, зацікавленої в поразці Росії у війні, або з боку Ротшильдів, відомих своєю позицією ще з часу блокування ними російських позик у відповідь на антисемітизм царського уряду). Гельфанд претендував на те, що після перемоги більшовиків йому запропонують посаду міністра фінансів, але Ленін і Троцький демонстративно заявили про розрив з ним усяких стосунків. Після смерті Гельфанда в 1924 р. усі його особисті архіви зникли, і зараз важко відокремити правду від вигадок в історії цього політичного і фінансового авантюриста.

³⁸ У січні 1911 р. «Одеський листок» розповідав історію піднесення й краху директора нью-йоркського Northern Bank і президента Washington Saving Bank Жозефа Робена, у минулому одесита. Історія Робена почалася 18 років тому, коли в нью-йоркський порт прибув німецький пароплав, на якому були 1000 емігрантів. «Серед них був одесит Йосип Рабинович, молода людина 19–20 років». Ставши репортером поліцейської хроніки, «він твердо вирішує американізуватися, і перетворюється на Жозефа Робена». Незабаром він починає вести біржову хроніку, його помічають і доручають писати репортажі із Уолл-стріт. У Робена з'являється можливість добре познайомитися з біржовим світом. «Через деякий час він з'являється на Wall Street у циліндрі, одягнений з шиком. Тепер він самостійний ділоць... бере підряди на великі будівлі й успішно конкурує з дипломованими підприємцями-архітекторами». В усіх справах Робен «виявляв розум і надзвичайні організаторські здібності». Незабаром Робен занурюється в банківський бізнес, досягаючи успіху й тут. Однак пристрась до ризикованих операцій підвела його. На початку 1911 р. в американській пресі з'явилися повідомлення про розкрадання 80 тис. доларів з Washington Saving Bank, а потім – про крах Northern Bank. Обома банками керував Робен. Закрилися усі відділення цих банків і поширилися чутки, що Робен привласнив близько 800 тис. доларів і використовував їх для особистих спекулятивних операцій. Банкіра-шахрая почала розшукувати поліція. Робен намагався сховатися, але поліція вистежила його на квартирі сестри, Луїзи Рабинович. «Заключним акордом цієї типово американської історії, що яскраво показує типи місцевих ділків», стала спроба самогубства Робена – перед першим допитом він випив п'ять таблеток отрути, «знайденої ним у кабінеті сестри-лікаря». Однак його врятували, і «тепер Робен-Рабинович чекає суду в палаті тюремної лікарні» (Обамериканившийся одессит // Одесский листок. – 1911. – № 4. – 5 января. – С. 2).

6. *Габрилович Е.* Четыре четверти / *Е.Габрилович.* – М. : Искусство, 1975. – С. 13.
7. Денежный рынок в Одессе в 1910 г. // *Одесский листок.* – 1911. – № 4. – 5 января. – С. 2.
8. Заем в 1 500 000 руб. // *Коммерсант.* – 1910. – № 145. – 25 января. – С. 3.
9. История торговли и промышленности в России / Под ред. *П.Х. Стасского.* Т. 1. Вып. 3. Исторический очерк развития торговых учреждений в России : Биржи, страховые общества, товарные склады и другие торговые учреждения. – СПб., 1911. – С. 80–81.
10. *Кардашев В.П.* Фондовые биржи в России / *В.П. Кардашев* // *Банковая энциклопедия.* В 2 т. Т. 2. Биржа. История и современная организация фондовых бирж на Западе и в России / Под ред. *Л.Н. Яснопольского.* – К. : Изд-во Банковой энциклопедии, 1917. – С. 218, 219.
11. Кафе Фаншони [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.shanson.org/forum/showthread.php?t=922>.
12. *Крымов В.* Чтобы жизнь не была так печальна / *В.Крымов.* – Одеса : Тип. Акц. О-ва Изд. Дела «Копейка», 1917. – С. 88.
13. Курсы Одесской конторы Государственного банка по покупке и продаже процентных бумаг // *Одесский листок.* – 1911. – № 93. – 23 апреля. – С. 2.
14. *Лурье Е.С.* Организация и организации торгово-промышленных интересов в России : подготовительные материалы и этюды для характеристики предпринимательского движения (Труды студ. эконом. отдела Петербург. политех. ин-та) / *Е.С. Лурье.* – СПб. : Изд. С.-Петербургского политехнического ин-та, 1913. – С. 9.
15. *Невзоров А.С.* Русские биржи. Вып. 1–2. Вып. 1 : Отчет о командировке во внутренние губернии России на летние месяцы 1896 года / *А.С. Невзоров.* – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1897. – С. 174, 179, 191.
16. Обамериканившийся одессит // *Одесский листок.* – 1911. – № 4. – 5 января. – С. 2.
17. Одесса 1794–1894. – Одесса, 1895. – С. 169, 180, 195.
18. Одесская биржа // *Биржа.* – 1913. – № 14. – 7 апреля.
19. Официальная котировка Одесской биржи // *Одесский листок.* – 1911. – №93. – 23 апреля. – С. 2.
20. Памятная книжка Херсонской губернии на 1913 г. – Херсон : Губернская Тип., 1913. – С. 298.
21. *Паустовский К.* Повесть о жизни / *К.Паустовский.* – М. : Гос. изд-во худож. лит-ры, 1962. – С. 182.
22. Политическое, экономическое и стратегическое значение железнодорожной линии Москва–Киев–Одесса // *Собрание передовых статей «Московских ведомостей».* – 1864. – М. : Изд. С.Н. Катковой, 1897. – С. 443.
23. *Рябченко П.Ф.* Городские займы / *П.Ф. Рябченко* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kievscipio.com/category/city-loans/>.
24. Русские биржевые ценности. 1914–1915 / Под ред. *М.И. Боголепова* с участием *В.А. Мукоссева, В.С. Зива.* – Пг. [без изд.], 1915. – С. 90.
25. *Скальковский А.* Опыт о торговых и промышленных силах Одессы / *А.Скальковский.* – Одесса : В городской типографии, 1839. – С. 66, 73.
26. *Скальковский А.* Записки о торговых и промышленных силах Одессы / *А.Скальковский.* – СПб., 1865. – С. 109.
27. *Утесов Л.* Спасибо, сердце! / *Л.Утесов* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : fictionbook.in/leonid-utesov-spasibo-serdce.html?page=5.
28. Фаншони [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fanconi1872.od.ua/>.
29. Хороший пример для Одесского биржевого комитета // *Одесский листок.* – 1911. – № 85. – 14 апреля. – С. 2.
30. *Шнее Г.* Ротшильд, или История династии финансовых магнатов / *Г.Шнее* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://readr.ru/genrih-shnee-rotshild-ili-istoriya-dinastii-finansovih-magnatov.html>.
31. *DeLong B.* Slouching Towards Utopia?: The Economic History of the Twentieth Century.VII. The Pre-World War I Economy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://econ161.berkeley.edu/TCEH/Slouch_PreWWI7.html.

МОШЕНСЬКИЙ Сергій Захарович – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– фондові біржі: історія розвитку та закономірності.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2013

Мошенський С.З. Одеська товарно-фондова біржа в XIX–на початку XX століття

Мошенский С.З. Одесская товарно-фондовая биржа в XIX–в начале XX столетия

Moshenskyi S.Z. Odessa Commodity and Stock Exchange in the nineteenth - early twentieth century

УДК

Одесская товарно-фондовая биржа в XIX– в начале XX столетия / С.З. Мошенский

Аннотация

УДК

Odessa Commodity and Stock Exchange in the nineteenth - early twentieth century / S.Z. Moshenskyi

The article reviews the history of Odessa Commodity and Stock Exchange (from its founding until Revolution of 1917) with main emphasis on operations with securities. Analyzed securities listings in different years and shows specifics of Odessa Stock Exchange related to the peculiarities of this city as a financial center, based on international export and import operations.

Keywords: Commodity and Stock Exchanges of Russian Empire, Odessa Commodity and Stock Exchange, listings of the Odessa Exchange.